

Kétatomos molekulák rezgési-forgási színeke

Elméleti alap: P.W. Atkins: *Fizikai Kémia*, 16.2–3. és 16.7. fejezetek.

Gyakorlat típusa: Egyéni.

Gyakorlat célja: Alapvető ismeretek megszerzése a forgási-rezgési színekek rögzítésével és értelmezésével kapcsolatban. Izotóphatás tanulmányozása.

1. Bevezetés

1.1. Elméleti alapok

A gázállapotú molekulák közép infravörös ($7000 - 200 \text{ cm}^{-1}$) tartományban felvett nagy felbontású (kb. $1 - 0,1 \text{ cm}^{-1}$) színekeinek értelmezéséhez a molekulák rezgési és forgási állapotainak megváltozását kell figyelembe venni, amit az

$$S(v,J) = \tilde{\nu} \left(v + \frac{1}{2} \right) + B J(J+1) \quad (1)$$

rezgési – forgási term segítségével tehetünk meg. A kifejezésben v a rezgési, J a forgási kvantumszám, míg $\tilde{\nu}$ a sajátrezgés hullámszáma:

$$\tilde{\nu} = \frac{1}{2\pi c} \sqrt{\frac{k}{\mu}}, \quad (2)$$

ahol k a rezgési erőállandó, μ a redukált tömeg (kétatomos molekulára $\mu = \frac{m_1 m_2}{m_1 + m_2}$) és c a fénysebesség. A B forgási állandó szoros összefüggésben van a molekula geometriájával, és kétatomos molekulák esetében

$$B = \frac{h}{8\pi^2 \mu r^2 c}, \quad (3)$$

ahol h a Planck-állandó és r az egyensúlyi kötéstávolság. Az $I = \mu r^2$ kifejezés a kétatomos molekula tehetetlenségi nyomatéka.

A spektrum értelmezéséhez tudnunk kell az energiaszint-változásokra vonatkozó ún. kiválasztási szabályokat. Rezgési – forgási színekek esetében $\Delta v = \pm 1$ a rezgési és $\Delta J = \pm 1$ a forgási kvantumszámokra. Kivétel, ha a molekulának van tengelyirányú impulzusmomentuma, mert akkor $\Delta J = 0$ is megengedett. Figyelembe kell venni továbbá, hogy a rezgési kvantumszám megváltozásakor az egyensúlyi magtávolság is megváltozhat, ami a forgási állandó megváltozását eredményezi.

Bármely rezgési – forgási átmenet hullámszáma megadható az 1. ábrán látható termdiagram alapján az

$$\tilde{\nu}(J_0, J_1) = \tilde{\nu}_0 - B_0 J_0(J_0 + 1) + B_1 J_1(J_1 + 1) \quad (4)$$

egyenlettel, ahol $\tilde{\nu}_0$ a $J_0 = J_1 = 0$ tiltott átmenetnek megfelelő hullámszámérték.

A gyakorlat során a feladat $\tilde{\nu}_0$, B_0 és B_1 meghatározása spektroszkópiai adatokból. A (4) egyenlet segítségével ez kétváltozós lineáris regresszióval lehetséges (a $z = ax + by + c$ egyenlet alapján) egyetlen lépésben, ha elegendő $\{x, y, z\} = \{J_0(J_0 + 1), J_1(J_1 + 1), \tilde{\nu}(J_0, J_1)\}$ adathármaszt ismerünk. A számolás azonban több lépésre is felbontható a továbbiakban részletezett megfontolások segítségével úgy, hogy elegendő legyen egyváltozós lineáris regresszió, vagyis egyszerű egyenesillesztés használata.

A $\Delta J = \pm 1$ kiválasztási szabálynak megfelelően a megengedett átmenetek három csoportba sorolhatók:

– Az egyik csoportban $J_0 = J_1 + 1$. Ezt P-ágnak nevezzük és a

$$\tilde{\nu}_P(J_0) = \tilde{\nu}_0 - B_0 J_0(J_0 + 1) + B_1 J_0(J_0 - 1) \quad (5)$$

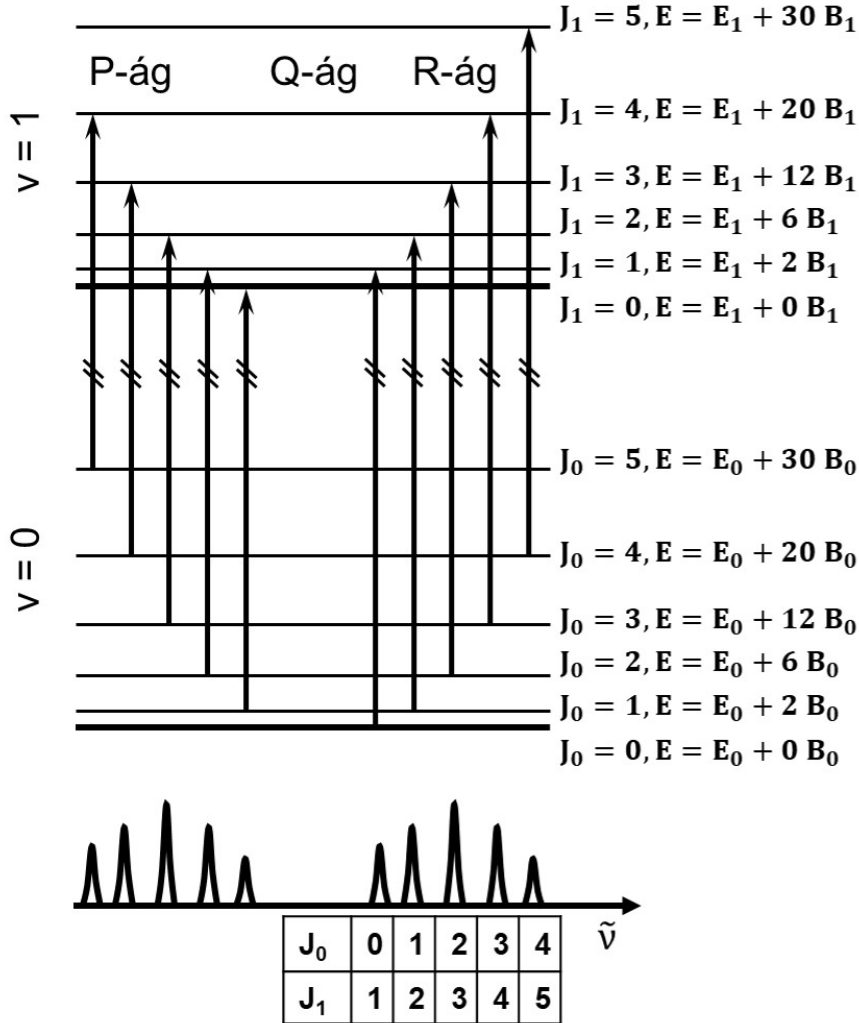
összefüggés adja meg az egyes sávok hullámszámát.

– A másik csoportban $J_1 = J_0 + 1$. Ezt R-ágnak nevezzük és a

$$\tilde{\nu}_R(J_1) = \tilde{\nu}_0 - B_0 J_1 (J_1 - 1) + B_1 J_1 (J_1 + 1) \quad (6)$$

összefüggés adja meg az egyes sávok hullámszámát.

– Az általában tiltott $J_1 - J_0 = \Delta J = 0$ átmeneteket Q-ágnak nevezzük.

1. ábra. Egy kétatomos molekula rezgési – forgási átmeneteinek sematikus ábrája.

Az (5) és (6) összefüggés több lehetőséget is nyújt egyenesillesztéshez alkalmazható összefüggések levezetésére. Mivel a fenti egyenletek független változói nem azonosak a P- és R-ágban, ezért a következőkben a független változót általánosan J -vel jelöljük. A számolásoknál figyelembe kell venni, hogy ez mást jelent a P- ($J \equiv J_0$), illetve az R-ágban ($J \equiv J_1$).

1. a) A $\tilde{\nu}_R(J) - \tilde{\nu}_P(J - 1)$ különbségeket képezve az R- és a P-ág sávjainak hullámszámai között az (5) és a (6) egyenletekből a

$$\tilde{\nu}_R(J) - \tilde{\nu}_P(J - 1) = B_1(4J - 2) \quad (7)$$

összefüggést kapjuk, azaz a hullámszámkülönbségeket a $(4J-2)$ függvényében ábrázolva origón átmenő egyenest kapunk, amelynek meredeksége B_1 .

- b) Hasonlóan eljárva, de a $\tilde{\nu}_R(J) - \tilde{\nu}_P(J + 1)$ különbségeket ábrázolva $(4J+2)$ függvényében, a

$$\tilde{\nu}_R(J) - \tilde{\nu}_P(J + 1) = B_0(4J + 2) \quad (8)$$

egyenest kapjuk, melynek iránytangenséből B_0 adható meg.

Ezek ismeretében $\tilde{\nu}_0$ már bármely sáv frekvenciájából számítható az (5) és / vagy a (6) egyenlet alapján.

2. a) Másik lehetőség, hogy a spektroszkópai adatokból a $\tilde{\nu}_R(J) + \tilde{\nu}_P(J)$ összegeket képezzük, ami az (5) és a (6) egyenletekből kapott

$$\tilde{\nu}_R(J) + \tilde{\nu}_P(J) = 2\tilde{\nu}_0 - 2(B_0 - B_1)J^2 \quad (9)$$

kifejezés alapján J^2 függvényében ábrázolva közvetlenül adja $2\tilde{\nu}_0$ -t, mint tengelymetszetet és meredekségként a $(B_0 - B_1)$ -et.

- b) B_0 és B_1 kiszámításához a (9) egyenlet mellett még a $\tilde{\nu}_R(J) - \tilde{\nu}_P(J)$ különbség J függvényében történő ábrázolása is szükséges, mert ez a

$$\tilde{\nu}_R(J) - \tilde{\nu}_P(J) = 2(B_0 + B_1)J \quad (10)$$

szerint egy origón áthaladó egyenest ad.

A (9) és (10) egyenletek alapján kapott egyenesek meredekségeiből B_0 és B_1 már könnyen számítható. Az így kapott adatokból a (2) és (3) egyenletek alapján számítható a kétatomos molekula rezgésének erőállandója, illetve az egyes rezgési állapotokhoz tartozó forgási állandókból az egyes rezgési állapotokhoz tartozó egyensúlyi kötéstávolság.

1.2. Izotóphatás

Az izotópjelzés rendkívül hasznos különböző kémia reakciók mechanizmusának vizsgálata során. Ennek háttere, hogy a különböző izotópokból felépülő, de egyébként azonos összetételű molekulák (különösen hidrogén-deutérium csere esetén, pl. HCl és DCl) forgási-rezgési színepe jelentősen eltér. Ennek oka, hogy a különböző izotópok esetén eltér a redukált tömeg, ami a (2) egyenlet alapján a sajátrezgés eltolódását okozza. A két különböző izotópot tartalmazó molekula sajátrezgéseinek hányadosa:

$$\frac{\tilde{\nu}(1)}{\tilde{\nu}(2)} = \frac{\sqrt{\frac{k(1)}{\mu(1)}}}{\sqrt{\frac{k(2)}{\mu(2)}}}, \quad (11)$$

Feltételezve, hogy a rezgési erőállandó, így a kötés erőssége megegyezik a két esetben az egyenlet a következő formára egyszerűsödik, melyben már csak a redukált tömegek szerepelnek:

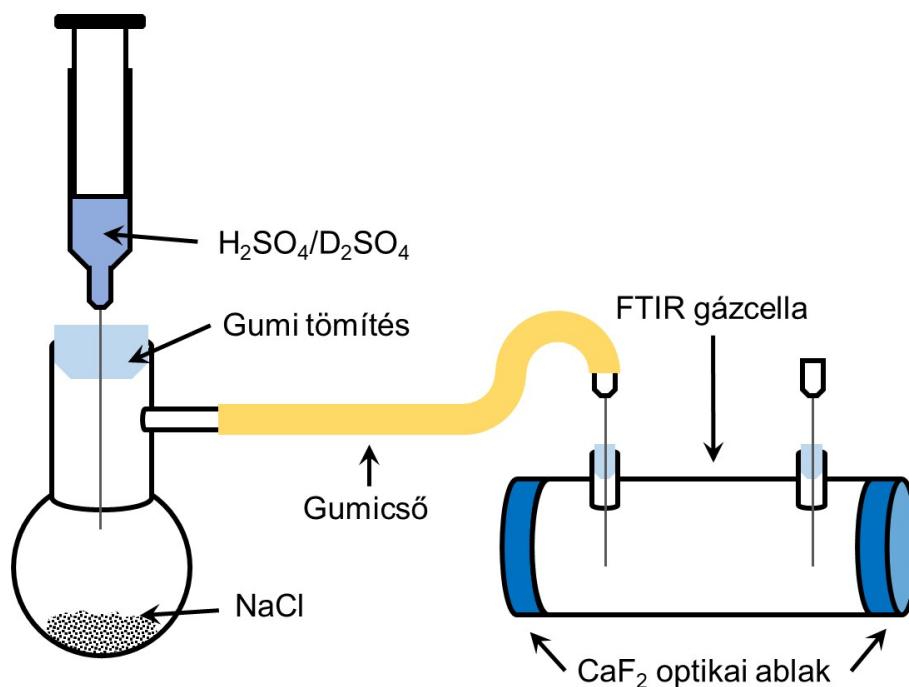
$$\frac{\tilde{\nu}(1)}{\tilde{\nu}(2)} = \sqrt{\frac{\mu(2)}{\mu(1)}}, \quad (12)$$

A (3) egyenlet alapján egy hasonló kifejezés írható fel a forgási állandókra:

$$\frac{B_0(1)}{B_0(2)} = \frac{\mu(2)}{\mu(1)}, \quad (13)$$

2. A gyakorlat kivitelezése

Ha a gyakorlatvezető másként nem rendelkezik, a gyakorlatot során HCl és DCl rezgési-forgási színepeit kell rögzíteni, majd ezeket elemezni. A jelenleg használt készülék működési útmutatója a mellékletben található. A mérések megkezdése előtt minden esetben kérjük az oktató segítségét.

2. ábra. A rezgési-forgási átmenetek tanulmányozására szolgáló kísérleti elrendezés.

Egy elszívőfülke alatt Állítsuk össze a 2. ábrán látható kísérleti elrendezést! Figyeljünk arra, hogy a kísérleteket megelőzően minden tiszta, és száraz legyen. Utóbbinak különösen nagy jelentősége van a deuterált kénsavval való munka esetén, ezért az eszközöket alaposan szárítsuk ki a mérések között is. A gázcellát a gyakorlat végén az elszívőfülke alatt hagyjuk, eltávolítjuk belőle a gumi tömítéseket, így abból a következő gyakorlatig kiürül a HCl/DCl gáz. A gázcellát ne mosogassuk! Fontos hangsúlyozni, hogy a hasonló gázcellákban leggyakrabban KBr optikai ablakot alkalmaznak. A kísérlet során azonban a felszabaduló gáz vízgőzt is magával visz a gázcellába. Ez a KBr ablak oldódásához, elhomályosodásához vezetne. Ennek kiküszöbölésére a gyakorlat során CaF_2 ablakot alkalmazunk.

Rakjunk kb. 2 g NaCl-t a gömblombikba, majd zárjuk le a gumi tömítéssel. A gumicső és egy fecskendő-tű segítségével csatlakoztassuk a gömblombik oldalsó csövét a gázcellához. A gázcella másik csatlakozását egy gumi tömítés segítségével zárjuk le, majd szűrjük át rajta egy másik fecskendő-tűt, hogy ne alakuljon ki jelentős túlnyomás a cellában. Ezt követően egy fecskendő segítségével lassan, óvatosan csepegtessünk 1 cm^3 tömény D_2SO_4 -et a NaCl-ra. A tömény savakkal fokozottan óvatosan, kizárólag működő elszívőfülke alatt dolgozzunk, gumikesztyű és védőszemüveg használatával! A gázfejlődést heves pezsgés jelzi. Várjuk meg, hogy a pezsgés abbamaradjon, majd mindkét fecskendő-tűt távolítsuk el a gázcellából, vigyázva arra, hogy a tömítések a helyükön maradjanak. Ezt követően vegyük fel a gáz forgási-rezgési spektrumát a mellékletben megadott utasítások alapján, a gyakorlatvezető segítségével. Ezt követően végezzük el a kísérletet H_2SO_4 használatával is.

3. A mérési eredmények kiértékelése

A felvett spektrumokat exportáljuk (pl. tsv formátumban), amit ezt követően tetszőleges számítógépes szoftverrel (pl. Excel, Origin, QtiPlot) tudunk kezelni. A mérési eredményeket három külön ábrán mutassuk be: az egyikben a teljes hullámhossztartományon mutassuk be a rögzített spektrumokat, és jelöljük, hogy melyik rezgés milyen anyaghoz tartozhat (vegyük figyelembe a vizsgált anyagokon kívül esetlegesen jelen lévő IR-aktív anyagokat!). A másik két ábrán csak azt a hullámhossztartományt ábrázoljuk, ahol a tanulmányozni kívánt anyag forgási–rezgési átmenetei azonosíthatók (DCl-re és HCl-re külön ábrát kell készíteni). A kisebb hullámhossztartományon bemutatott ábrákon jelöljük be a P-, Q- és R-ágakat, majd számozzuk be a P- és az R-ág csúcsait a Q-ág helyének megfelelő hézagtól indulva kisebb, illetve nagyobb hullámszámok

felé haladva. Azonosítsuk a csúcspozíciókat (manuálisan/csúcskereső rutin alkalmazásával) és készítsünk ezekből táblázatot. A táblázat elkészítésénél vegyük figyelembe, hogy a klórnak 2 stabil izotópja van (^{35}Cl és ^{37}Cl), melyek körülbelül 3:1 arányban található meg természetes mintákban. Azonosítsuk ezek megjelenését a spektrumon, és ennek megfelelően külön értékeljük a H^{35}Cl és a H^{37}Cl forgási-rezgési átmeneteit.

1. táblázat. A mérési eredmények összefoglalása a (7) és (8), valamint a (9) és (10) egyenletek használatához.

J	$\tilde{\nu}_R(J)$ (cm^{-1})	$\tilde{\nu}_P(J)$ (cm^{-1})	$\tilde{\nu}_0$ (cm^{-1}) (5)-ből	$\tilde{\nu}_0$ (cm^{-1}) (6)-ből

$$\tilde{\nu}_0 = \pm \text{cm}^{-1}$$

$$B_0 = \pm \text{cm}^{-1}$$

$$B_1 = \pm \text{cm}^{-1}$$

Ábrázoljuk a (7) és a (8) egyenleteket J függvényében. A legkisebb négyzetek módszerével illesszünk egyenest a pontokra. Az egyenes paramétereiből számítsuk ki B_0 és B_1 értékét a (7), illetve a (8) összefüggés alapján. Ezek ismeretében számítsuk ki $\tilde{\nu}_0$ -t minden egyes hullámszámadatból az (5), illetve a (6) összefüggések alapján. Adjuk meg az így számított értékek átlagát és szórását.

Hasonló módon ábrázoljuk a (9) és a (10) összefüggések szerinti összeget, illetve különbséget J^2 , illetve J függvényében. A legkisebb négyzetek módszerével illesszünk egyenest a pontokra. Az egyenes paramétereiből számítsuk ki B_0 , B_1 és $\tilde{\nu}_0$ értékét a (9), illetve a (10) összefüggések alapján.

Az összes adat együttes értékelésével végezzünk kétváltozós lineáris regressziót a (4) egyenlet alapján ($z = ax + by + c$). Ehhez $\{x,y,z\} = \{J_0(J_0 + 1), J_1(J_1 + 1), \tilde{\nu}(J_0, J_1)\}$ adathármaszt kell képeznünk a forgási sávokból, majd ezeket együttesen értékelnünk (pl. Excel Solver, vagy más alkalmas program használatával).

2. táblázat. A mérési eredmények összefoglalása a (4) egyenlet használatához.

$J_0(J_0 + 1)$	$J_1(J_1 + 1)$	$\tilde{\nu}(J_0, J_1)$

$$\tilde{\nu}_0 = \pm \text{cm}^{-1}$$

$$B_0 = \pm \text{cm}^{-1}$$

$$B_1 = \pm \text{cm}^{-1}$$

A kiértékelést végezzük el minden vizsgált anyagra (pl. HCl és DCl). Minden esetben vegyük figyelembe a különböző izotópokat, és amennyiben lehetőség nyílik az ezekhez tartozó sávok egyértelmű azonosítására, úgy azokat külön adatsorként értékeljük. Adjuk meg az adatokat és az eredményeket az 1. táblázatnak megfelelő formátumban.

A (2) és (3) egyenletek alapján számítsuk ki – a különböző módokon számított B_0 , B_1 és $\tilde{\nu}_0$ értékek alapján – a k erőállandó, illetve az $r_{v=0}$ és $r_{v=1}$ egyensúlyi atomtávolságokat, és az eredményeket foglaljuk össze a 3. táblázatnak megfelelően.

Adjuk meg a számított adatok szórását is. Vizsgáljuk meg az egyes paraméterek különböző módon számított értékeit és válasszuk ki azokat, amelyek a legpontosabbak! Indokoljuk meg választásunkat!

A különböző izotópok (^2D , ^1H , ^{35}Cl , ^{37}Cl megfelelő kombinációi) esetében számítással támasszuk alá az egyes forgási-rezgési sávok eltolódását, valamint a meghatározott paraméterek eltérését! Hasonlítsuk össze a számított egyensúlyi kötéstávolságokat!

3. táblázat. A mérési eredmények összefoglalása.

Módszer	B_0 (cm ⁻¹)	B_1 (cm ⁻¹)	$\tilde{\nu}_0$ (cm ⁻¹)	$r_{v=0}$ (pm)	$r_{v=1}$ (pm)	k (N/m)
(7) és (8)						
(9) és (10)						
(4)						

A számításokhoz az állandók következő értékeit használjuk: $h = 6,626 \times 10^{-34}$ J s, $N_A = 6,023 \times 10^{23}$ mol⁻¹, $c = 2,998 \times 10^8$ m/s. Az atomtömegek kiszámítását az egyes izotópoknak megfelelő relatív izotóptömegek (egész számok) alapján végezzük.

Ellenőrző kérdések

1. Miért különbözik ugyanannak a vegyületnek szilárd, illetve gáz / gőz állapotban felvett színeképe a $7000 - 200 \text{ cm}^{-1}$ hullámszám tartományban?
2. Írja fel a rezgési – forgási term kifejezését!
3. Mely paraméterektől és hogyan függ egy kétatomos molekula rezgési frekvenciája a klasszikus mechanikai modell alapján?
4. Milyen összefüggés van a B forgási állandó és a molekula geometriája között?
5. Mik azok a kiválasztási szabályok, amelyeket a rezgési – forgási színeképek értelmezésekor figyelembe veendők?
6. Miért nem azonos a rezgési – forgási színeképben a szomszédos sávok távolsága?
7. Mi az abszorpciós színekép keletkezésének feltétele a rezgési és mi a forgási spektroszkópia esetében?
8. Mit jelent az, hogy egy molekula gömbi, szimmetrikus, lineáris vagy aszimmetrikus pörgettyű?
9. Mi a jele annak, ha egy molekula általunk vizsgált rezgésének leírására már nem alkalmas a harmonikus oszcillátor közelítés?
10. Mi a jele a rezgési – forgási színeképben, ha a kétatomos molekula olyan atomokból épül fel, amelyeknél több izotóp van jelentős mennyiségben jelen?